

Т.В. Гончарук, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету,
М.Л. Шумка, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету.

Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та потенціал

Вивчення проблем пов'язаних із громадянським суспільством в Україні на сучасному етапі зумовлене потребами поглиблення теоретичних і практичних розробок виходу українського соціуму із кризової ситуації, яка на сьогодні існує. Проблему громадянського суспільства досліджують київські вчені О. Гарань, В. Полохало, С. Рябов, В. Сидоренко, В. Ткаченко, М. Томенко та інші. У Львові видано збірник наукових статей «Громадянське суспільство як здійснення свободи» за редакцією Анатолія Карася (1999); у Донецьку вийшла монографія Ігоря та Ярослава Пасько «Громадянське суспільство і національна ідея» (1999). Журнал «Політична думка» часто ставить на обговорення важливі проблеми соціально-класової структури, типу суспільної системи, яка утверджується в Україні, політичної культури, а також — публікує статті, які присвячені громадянському суспільству [3]. Також активними щодо публікації статей на тему громадянського суспільства є журнали «Сучасність»[7], «Українські варіанти» (Львів), а також видання різноманітних організацій третього сектора [8]. Становлення, існування та розвиток громадянського суспільства є одним із головних векторів української політики, які і вказують на ті соціальні перетворення, які потрібно здійснити, оскільки громадянське суспільство насамперед забезпечує відтворення соціального життя.

Через різні інституції громадянське суспільство вступає в особливі стосунки з державою. Так, з однієї сторони, громадянське суспільство приймає участь у формуванні і функціонуванні держави відповідно до своїх інтересів, таким чином, утворюючи її природний соціальний фундамент, а з — іншої вже сама держава приймає участь у формуванні та функціонуванні громадянського

суспільства, а саме впливає на структурування відносин у ньому, здійснення регулювання і контролю, захищаючи інтереси громадянського суспільства. Ця двохстороння взаємодія забезпечує взаємопроникнення держави і громадянського суспільства.

Отже, основним поглинанням громадянського суспільства є відстоювання перед державою безпосередніх інтересів громадян та їх груп, а також права на їх самоорганізацію. Завдання, які покладені на громадянське суспільство є надзвичайно важливим, у той же час Конституція України навіть не згадує про громадянське суспільство. А це негативно впливає на процес його формування. Проголошуючи своє прагнення досягти ідеалів правової держави, серцевиною якої виступає громадянське суспільство, не пов'язавши це на конституційному рівні з його формуванням, є стратегічно неприпустимим. Неможливо довести людям переваги правової держави не пов'язавши цього із громадянським суспільством, яке є гарантом захисту його членів від втручання державних інститутів в їх приватне життя, Через це важливою зміною до Конституції України повинна стати поява у ній розділу присвяченого громадянському суспільству. Проте не можна говорити лише про цей недолік. Важливим є також вивчення процесу соціальної емансипації та формування відповідальної, самодостатньої та вільної особистості, яка є основою розвиненого, активного громадянського суспільства. Особливо актуально ця проблема є сьогодні, коли Україна ще не стала демократичною.

Як відомо, громадянське суспільство складається з двох компонентів – «матеріальної», в основі якої лежать ринкові відносини та «нематеріальної», в основі якої – ментальні, духовні, правові чинники. Об'єднує ці дві компоненти середній клас. Оскільки в Україні на сьогодні як такого не існує, через це його потрібно сформуванню і основою його мають стати вільні громадяни, наділені свободою думати, вибирати і діяти у різних сферах життєдіяльності. Розвинуте громадянське суспільство має бути збалансованим. Абсолютизація чи ігнорування таких базових елементів, як ринок та свобода, може мати негативні наслідки.

Важливим є також перетворення України на справді демократичну державу, оскільки саме демократичний, політичний режим детермінує появу дієздатного громадянського суспільства, у той час як авторитарний режим веде до часткового одержавленого, а тоталітарний – етатизованого громадянського суспільства.

На жаль, і сьогодні в Україні збереглися залишки «совковості» на всіх рівнях і у всіх сферах життєдіяльності суспільства. На основі цього приходимо до висновку про стагнацію пострадянського, не громадянського українського суспільства. Двадцять років непослідовних і нерішучих реформ призвели до появи міцної держави та слабкого громадянського суспільства, інституту якого не відповідають вимогам демократії. Найбільш бажаною моделлю розвитку українського соціуму було б паралельне становлення інститутів держави та громадянського суспільства, але гармонізувати цей процес і на сьогоднішній час, на жаль, не вдалося.

Ще одним недоліком України було те, що із перших днів незалежності і до нашого часу загрозливими темпами відбувалася соціальна диференціація та розшарування населення. Це є наслідком зволікання із реформами що негативно позначилося на політичних структурах громадянського суспільства. І сьогодні спостерігаються зміни соціальної стратифікації, спричинені економічними чинниками, що негативно вплинули на матеріальне становище більшості громадян. Відбувається соціальна диференціація, що веде до поляризації інтересів різних верств населення.

Для того, щоб подолати всі ці недоліки потрібно ліквідувати суперечності між реальним і бажаним станом речей, а це можна зробити розвиваючи і зміцнюючи структури громадянського суспільства, встановлюючи справедливі правила гри між владою, підприємцями та профспілками. Сьогодні ж в Україні відбувається домінування стосунків між латентними угрупованнями (групами тиску, кланами, олігархічними утвореннями), які культивують типові способи інтеграції, тобто стосунки підлеглості й субординації. Тільки зміна таких

відносин дасть позитивний імпульс розвитку українського суспільства у напрямку до демократизації.

Як вже зазначалося відставання України від країн Центральної та Східної Європи пов'язане із слабкістю громадянського суспільства та складними умовами його становлення. Серед найважливіших факторів, які негативно позначилися на цьому процесі, як вже говорилося, стало необґрунтовано велике значення, яке надавалося розбудові держави, що спричинило до звуження впливу громадянського суспільства і домінування першого над другим. Ще одним негативним фактором була неоднорідність українського соціуму в соціально-економічному, релігійному та ідеологічному аспектах. Тут мається на увазі протистояння між західними та східними українцями, з однієї сторони, та олігархічною верхівкою і простим народом – з іншої. Це в свою чергу створює реальну небезпеку поляризації соціуму та виступає загрозою для розвитку громадянського суспільства.

Сучасна Україна і надалі залишається трансформаційним суспільством. Усі сфери життєдіяльності охоплені системною кризою. Держава сьогодні не виконує своєї функції: захисту інтересів людини. Політичні партії й надалі залишаються дрібними і маловпливовими. Партійна система перебуває в аморфному стані. В українському суспільстві панує критичне ставлення до можливостей політичних партій виконувати роль медіатора. Політичні партії та громадські організації залежать від влади. більшість з них не мають перспективної програми дій та чітко визначеної мети. Спостерігається поляризація політичного простору з переважною концентрацією на лівому полюсі.

Таким чином шлях до демократії в Україні пролягає через побудову громадянського суспільства. На сьогодні основними шляхами його побудови є:

- розширення масової бази влади;
- підвищення політичної культури населення;
- створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами;

- активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя;
- формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру;
- розвиток різних форм громадянського самоврядування і самодіяльності;
- постійне удосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави;
- максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, функціонування поваги до права і до закону;
- виховання природного патріотизму;
- зміцнення свободи інформації, відкритості суспільства на основі зв'язків із зарубіжним світом;
- піднесення рівня суспільної свідомості та інше.

З цього випливає, що формування громадянського суспільства дуже складний процес. Справжнє громадянське суспільство може існувати лише в державі з ефективною та конкурентноспроможною, соціально-однорідною економікою, яка складається з вільних громадян і будується на засадах толерантності, відповідальності, вміння йти на компроміси. В Україні потрібно втілити в життя концепцію співвідношення особи, суспільства і держави, яка зможе змінити сьогодишню ментальність людини, сформувати вільну особистість з високою політичною, економічною і правовою культурою. Концепція громадянського суспільства передбачає, що епіцентр зосереджений на людині, на її правах, свободах та її інтересах. Процеси розвитку громадянського суспільства і розбудови держави мають бути синхронними. При цьому державні інститути повинні нести подвійний тягар, забезпечуючи через закони, рівні для всіх людей умови і можливості, нормальне функціонування громадянського суспільства. На конституційному рівні має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, за якою весь державний і суспільний механізм спрямовується на здійснення і захист прав та свобод людини. Актори громадянського суспільства, яке здатне бути контрагентом держави, повинні вміти стримувати

негативний потенціал перехідного суспільства і переводити його в конструктивне русло. Через це політичні структури повинні запропонувати суспільству практичну програму дій і довести її до логічного кінця. Оскільки сьогодні в Україні існує дві багато в чому протилежні суспільні моделі розвитку і не існує консолідуючої політичної сили, все це створює потенційну небезпеку розколу і дезінтеграції. Через це основним завданням політиків залишається пошук спільних цілей, які б об'єднали Україну в одну і побудували справді життєздатне громадянське суспільство.

Література

1. Габермас Юран. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство». – Львів: Літопис, 2000. – 318с.
2. Гелпер Ернест. Условія свободи. – М.: Ad Marginem, 1995. – 222 с.
3. Готьє Отфрід. Індивід і почуття солідарності (тези з соціальної етики ХХІ століття). // Політична думка. 1997. № 4. — С. 3-19; Полохало В. Середній українець — соціальна основа негромадянського суспільства // Політична думка. — 1999. — № 4. — С. 30–32; Сунгуров О. Організації-посередники в структурі громадянського суспільства // Політична думка. — 1999. — № 4. — С. 43-57.
4. Задоянчук О.І. Громадянське суспільство. – К., 1999.
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. – Львів, 2003.
6. Кіп Д. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. – К., 2000.
7. Родик К. Новітня Гетьманщина: "громадянське суспільство" тотального лобізму // Сучасність. – 2000. — С. 42-53; Олександр Шумилов. Громадянське суспільство в Україні: історія сьогодення і перспективи // Сучасність. – 2000. — № 6. — С. 42-48.
8. Черниш Н. Чи можливе громадянське суспільство в Україні? // Українські варіанти. — 1998. — № 1. — С.16-19; Колодій А. Вибори-98 і становлення громадянського суспільства в Україні // Українські варіанти. — 1998. — № 2. — С.20-29; Колодій А. Громадянське суспільство як основа міжетнічної

толерантності // Українські варіанти. — 1998. — № 3-4. — С. 49-52; Полуйко В. Громадянське суспільство Канади — погляд з України // Громадські ініціативи. — Випуск 5-й. — С. 13–14; Скочилас Е. Н. Громадська думка про НДО в Україні. — Громадські ініціативи. — Випуск 5-й. — С. 2–5; Штерн С. Ініціативи громадян, групи самопомоги і громадські об'єднання (приватна активність в Німеччині) // Громадські ініціативи. Випуск 6-й. — С. 8–13.

9. Шпорлюк Р. Шляхи формування нації і громадянського суспільства в пострадянських країнах. — К., 2001.